

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ

О. А. Довгополова

МЕТОДОЛОГІЯ ФІЛОСОФСЬКО-ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

*з вибіркового курсу для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти спеціальності 033 Філософія*

ОДЕСА
ОНУ
2021

УДК 930.1

Д58

Автор:

О. А. Довгополова – доктор філософських наук, професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Рецензенти:

В. Б. Ханжи – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та біоетики ОНМедУ;

І. В. Голубович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;

І. І. Старовойтова – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Рекомендовано до друку вченою радою
факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 6 від 24 червня 2020 року.

Довгополова О.А.

Д58 **Методологія філософсько-історичного дослідження :**
методичні вказівки з вибіркового курсу для здобувачів
третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
спеціальності 033 Філософія / О. А. Довгополова. – *Одеса:*
Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2020. – 36 с.

Методичні вказівки коротко викладають зміст вибіркового курсу «Методологія та філософія наукових досліджень», який читають здобувачам третього освітньо-наукового рівня вищої освіти спеціальності 033 філософія в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова.

УДК 930.1

© Довгополова О. А., 2021

© Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
ТЕМА 1. ФІЛОСОФІЯ МОВИ ТА АНАЛІТИЧНИЙ ПІДХІД В ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ	8
<i>Список рекомендованих джерел та літератури за темою</i>	11
<i>Питання для самоконтролю</i>	11
<i>План семінарського заняття на тему: «Філософія мови та аналітичний підхід в філософії історії»</i>	12
ТЕМА 2. КОНЦЕПЦІЯ АРТУРА ДАНТО: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ, ПІДХІД, МЕТОДОЛОГІЯ	12
<i>Список рекомендованих джерел та літератури за темою</i>	16
<i>Питання для самоконтролю</i>	17
<i>План семінарського заняття на тему: «Концепція Артура Данто: основні поняття, підхід, методологія»</i>	17
ТЕМА 3. ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ ТА МИСТЕЦТВО: РОЗШИРЕННЯ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ПОЛЯ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ	17
<i>Список рекомендованих джерел та літератури за темою</i>	22
<i>Питання для самоконтролю</i>	23
<i>План семінарського заняття на тему: «Філософія історії та мистецтво: розширення методологічного поля філософії історії»</i>	23
ТЕМА 4. ДОСЛІДЖЕННЯ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В КОМЕРЦІЙНОМУ СЕГМЕНТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ	24
<i>Список рекомендованих джерел та літератури за темою</i>	31
<i>Питання для самоконтролю</i>	32
<i>План семінарського заняття на тему: Дослідження репрезентації історичної пам'яті в комерційному сегменті сучасної культури»</i>	32
САМОСТІЙНА РОБОТА ЗДОБУВАЧА	33
ДОДАТКИ	35
<i>Додаток 1. Питання для підсумкового контролю</i>	
<i>Додаток 2. Список рекомендованих джерел та літератури</i>	36

ПЕРЕДМОВА

Запропоновані методичні вказівки являються короткою презентацією змісту навчальної дисципліни «Методологія філософсько-історичного дослідження», яку викладають здобувачам третього освітньо-наукового рівня вищої освіти спеціальності 033 Філософія в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова. Методичні вказівки відповідають навчальній програмі дисципліни «Методологія філософсько-історичного дослідження», яка в свою чергу, складена відповідно до освітньо-наукової програми підготовки Phd (доктор філософії) спеціальності 033 Філософія. *Мета навчальної дисципліни «Методологія філософсько-історичного дослідження»:* ввести аспірантів в поле сучасних методів філософсько-історичного дослідження та продемонструвати їм можливості тої чи іншої методології. *Завдання навчальної дисципліни «Методологія філософсько-історичного дослідження»:* ознайомити аспірантів з сучасними методами філософсько-історичного дослідження; навчити користуватися тією чи іншою методологією при дослідженні філософсько-історичних проблем.

Процес вивчення дисципліни спрямований на формування елементів наступних *компетентностей*:

а) інтегральної: здатність розв'язувати комплексні проблеми в галузі професійної та дослідницько-інноваційної діяльності у сфері філософії, що передбачає глибоке переосмислення наявних та створення нових цілісних знань з філософії та професійної практики;

б) загальних: здатність до креативного, системного, абстрактного мислення, аналізу та синтезу;

в) спеціальних фахових: здатність вивчати філософію як відкриту систему знань, вид людської діяльності, культурний феномен та соціальний інститут; здатність досліджувати філософські засади закономірностей, особливостей й тенденції розвитку відкритих складних людиновимірних систем, здатних до саморозвитку, що складають предмет сучасної постнекласичної

дійсності; здатність вивчати та використовувати філософські методології при дослідженні певної тематики, розрізняти міждисциплінарні ситуації при взаємодії науковців з різних дисциплін в межах спільних проектів.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач *повинен знати:*

- основні концепції сучасної філософії історії та розуміти принципи роботи їхньої методології;
- основні методи наукових досліджень та вміти використовувати їх комплексно; вміти вибирати необхідні методи дослідження, модифікувати існуючі та розробляти нові методи виходячи із завдань конкретного дослідження; планувати і проводити науковий експеримент, виконувати обробку та аналіз результатів, самостійно здобувати знання, узагальнювати вітчизняний і зарубіжний досвід за тематикою дослідження;

вміти:

- критично мислити, зокрема, вміння застосовувати критичне мислення до аналізу результатів власного наукового дослідження, його наукової новизни, теоретичного і практичного значення;
- володіти методами синтезу і аналізу філософських знань, фундаментальними навичками науково-дослідної роботи;
- усно та письмово професійно презентувати результати власного наукового дослідження українською мовою для вітчизняного та світового співтовариства;
- здійснювати гуманітарну (соціально-філософську, філософсько-антропологічну, етичну, релігієзнавчу) експертизу соціокультурних проектів, міських, регіональних, державних та міжнародних програм трансформації суспільства;
- здійснювати публічні освітньо-наукові, інформаційні проекти, організовувати презентації, майстер-класи у публічному просторі (публічні майданчики, ЗМІ) на філософські та історико-філософські, релігійні, морально-етичні, мистецько-

естетичні теми; вести культурно-просвітницьку діяльність, спрямовану на популяризацію філософських знань та підвищення рівня філософської культури;

- використовувати отриманні знання для підвищення рівня культури раціонально-логічного критичного мислення, відкритості та свободи розуму, громадянської відповідальності, здатності опиратися різним формам пропаганди, фанатизму, маніпуляції свідомістю, виключення і нетолерантності.

Курс має обсяг 3 кредити (90 годин) і передбачає проведення лекцій (16 годин) та семінарських занять (14 годин), самостійну роботу (60 годин). Передбачається підсумковий залік.

Як було зазначено, методичні вказівки відповідають навчальній програмі дисципліни «Методологія філософсько-історичного дослідження», яка складається з двох змістових модулів. Перший змістовий модуль **«Аналітична філософія історії та нарративізм»** охоплює дві теми **«Філософія мови та аналітичний підхід в філософії історії»**, в межах якої розглядається, що таке аналітична філософія, аналітична філософія історії, до чого вона апелює і як розробки її представників вплинули на розвиток сучасної гуманітаристики в цілому, а також **«Концепція Артура Данто: основні поняття, підхід, методологія»**, яку присвячено наробкам Артура Данто – одного з найяскравіших представників аналітичної традиції в філософії історії, основним поняттям його концепції нарративізму і методології.

Другий змістовий модуль **«Постмодерністська філософія історії та неконвенційні підходи в філософії історії»** також охоплює дві теми – **«Філософія історії та мистецтво: розширення методологічного поля філософії історії»**, в межах якої розглядається феномен постмодернізму, нові напрямки розвитку в постмодерністській філософії історії і гуманітаристиці через оптику наробок Гейдена Вайта, Франкліна Анкерсмита та інших представників цього часу. Тема **«Дослідження репрезентації історичної пам'яті в комерційному сегменті сучасної культури»** присвячена різним способам репрезентації минулого у наш час.

Ресторани, графічні романи, інстаграм-проекти, віртуальний простір тощо стають важливими елементами у вивченні історичної пам'яті, а іноді – єдино можливими.

Треба зазначити, що даний курс не вичерпується лише вищеназваними темами. Проблеми, які постають у курсі, набагато ширше і глибше. Але через брак часу було вирішено зосередитися саме на такому форматі і матеріалі по методиці філософсько-історичного дослідження, який може знадобитися аспіранту при написанні власного дослідження. Концепції, які залишаються за лаштунками, можуть бути вивчені аспірантом самостійно і стати об'єктом дослідження в есе, тема якого обирається аспірантом за власним бажанням і яке здається наприкінці курсу.

ТЕМА 1. ФІЛОСОФІЯ МОВИ ТА АНАЛІТИЧНИЙ ПІДХІД В ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ

Для опанування даної теми треба розглянути філософію історії в контексті наративного повороту в гуманітаристиці.

Структура теми:

1. Аналітична філософія: періодизація, методологія.
2. Субстантивна філософія історії та критична філософія історії.
3. «Функція загальних законів в історії» Карла Гемпеля.
4. Критика гемпелевської моделі.

Аналітична філософія: періодизація, методологія

Одним з впливових напрямків філософії ХХ століття вважається аналітична філософія. Але коли виникає необхідність надати визначення цьому терміну, ми стикаємося з певними труднощами. Якщо брати дуже широко, аналітична філософія – це такий спосіб філософствування, який пов'язаний з підвищеною увагою до способу висловлювання думки, до аналізу й уточнення значень і смислів. Прагнення до доказовості і обґрунтованості висловлюваних думок, опора на теорію докази, розроблену сучасною логікою, і логічні схеми міркувань – все це аналітичний стиль мислення. Характерними аспектами аналітичної філософії є схильність до лаконічності, детальності і поглибленню в пошуки тонких відмінностей; використання мов, яким властива термінологічна ясність і визначеність, а також схем і формалізмів; схильність вважати філософію загальним підприємством, в основі якого лежить спроба визначити єдиний ґрунт обговорення; заборона на широкі, засновані на інтуїції семантично неточні узагальнення; усунення з аргументації метафор і аналогій.

Хронологічні рамки аналітичної філософії, як, в принципі, і представники цієї «аналітичної» хвилі, декілька розмиті. Найчастіше виділяють декілька етапів розвитку аналітичної філософії.

1. Основи аналітичної філософії (20-ті рр.) було закладено в працях Готлоба Фреге, Джорджа Мура, Бертрана Рассела і Людвіга Вітгенштайна. Фреге і Рассел зробили спробу аналізу наукової мови

засобами математичної логіки, а Мур – буденного, повсякденного мови.

2. Наступний етап – розробка логічного позитивізму в «Віденському гуртку» в 30-ті – 40-ті рр. (М. Шлік, О. Нейрат, Р. Карнап, Г. Хан, Ф. Вайсман, К. Гедель). Головним завданням філософії вони вважали боротьбу з метафізикою, очищення мови науки від псевдомови. Тут вперше на перший план виходять проблеми філософії науки.

3. Третій період пов'язується з діяльністю пізнього Л. Вітгенштайна, Г. Райла, Дж. Остіна, Дж. Уіздома. Їх роботи поклали початок того, що згодом стало називатися «лінгвістичною філософією». У цей період, особливо під впливом Вітгенштайна, домінуючою стала точка зору, що всі філософські проблеми зводяться до проблем мови. У його «Логіко-філософському трактаті» мова розглядається як те, що встановлює кордони нашого пізнання світу. У «Філософських дослідженнях» мова розглядалася як форма життя, яка за допомогою мовних ігор створює реальність навколишнього світу.

4. Подальший розвиток аналітичної філософії (60-70 рр.) можна описати як плюралістичний. У цей період виникають антиреалістичні, індетерміністські і постмодерністські позиції, розширюється сфера застосування аналітичного методу, виникає інтерес до проблем свідомості, антропології, історії, політики, права та етики.

Аналітична філософія зробила особливий внесок у розвиток філософії історії, серйозно змінивши зміст цього розділу філософії. Поговоримо про це далі.

Субстантивна філософія історії та критична філософія історії

Під субстантивною філософією історії мається на увазі традиційна філософія історії, представники якої (Дж. Віко, І. Гердер, Ф. Гегель, К. Маркс, О. Шпенглер, А. Тойнбі, К. Ясперс та ін.) прагнули виявити у дослідженні історичного минулого загальні закономірності, дію якоїсь сили (розум, свобода, дух і т. д.), визначити зміст і призначення історії.

Такому баченню філософії історії протиставляється критична (а саме аналітична) філософія історії. Тут філософ історії вивчає природу і специфіку історичних досліджень, прагне виявити і дати критичний аналіз їхніх онтологічних і епістемологічних передумов, а не займається побудовою історіософської концепції. Методи роботи історика, особливо способи історичного опису і пояснення – ось що важливо у критичній філософії історії.

Більше детально про це ми поговоримо трохи пізніше, коли будемо знайомитися з концепцією американського філософа Артуро Данто. Він один із перших, хто заговорив про різницю між субстантивною філософією історії і аналітичною філософією історії. Його робота «Аналітична філософія історії» розпочинається саме з цього протиставлення і аналізу.

«Функція загальних законів в історії» Карла Гемпеля

Одним з перших, хто заговорив про методи роботи історика в рамках аналітичної філософії історії, був німецький філософ Карл Густав Гемпель. Він запропонував модель охоплюючого закону (МОЗ), яку описав у своїй статті «Функція загальних законів в історії». Суть закону полягає в існуванні універсальних законів, які відіграють однакову роль для гуманітарних і природничих наук. Саме вони складають інструмент історичного дослідження. Задача таких законів одна – вони використовуються для пояснення фактів і подій.

Модель Гемпеля можна представити наступним чином: судження про факти та події, яке треба пояснити (цей елемент автор концепції називає експланандумом), загальні закони для пояснення і фіксування умов протікання події (це експлананс), і логічний висновок експланандума з експлананса.

Гемпель вважав, що завдання аналітичної філософії історії полягає в тому, щоб прояснювати, експлікувати те, що в практиці історичного дослідження робиться за звичкою. Якщо показати історикам логічну структуру їх пояснень, яку вони зазвичай не намагаються прояснити, то це може підвищити методологічний рівень історичної роботи.

Критика гемпелевської моделі

Багато філософів звинуватили К. Гемпеля в запереченні специфіки історичного пізнання. Одним з ярих опонентів гемпелевської моделі був канадський філософ Вільям Дрей. На його думку, підведення емпіричних даних під універсальні закони безглузді для історії, бо кожний історичний контекст має свою специфіку і особливості. Так, іноді історики можуть вдаватися до допомоги законів при поясненні якоїсь історичної події. Але більш за все їх має цікавити можливість реконструювати мотиви історичних діячів, чого модель Гемпеля надати не в змозі.

Продовжуючи розвивати методологію історичного розуміння В. Дільтея і Р. Коллінгвуда, Дрей вважає, що головною метою історичного пояснення є реконструкція та проживання почуттів історичних діячів, демонстрація того, якими мотивами керувалася людина перед тим, як щось зробити. Реконструкція ж таких мотивів повинна виходити з того, що історичні агенти були раціональними істотами і вибір їх був раціонально обґрунтованим. Спираючись на цей факт, історик може надати «раціональне пояснення» діям того чи іншого творця історії.

Список рекомендованих джерел та літератури за темою:

1. Аналитическая философия/ под ред. М. В. Лебедева// Библиотека учебной и научной литературы, http://yanko.lib.ru/books/philosoph/blinov-ladov-lebedev=analytic_philosophy.htm#_Тoc107567574.
2. Гемпель К. Г. Функция общих законов в истории / Гемпель К. Г.; пер. О. А. Назаровой // Логика объяснения; под ред. О. А. Назаровой. – М.: Дом интеллектуальной книги, 1998. – С. 16-31.
3. Каримов А. Р. Введение в аналитическую философию (учебное пособие) / А. Р. Каримов – Казань: Казанский университет, 2012. – 115 с.
4. Кукарцева М. А. Аналитическая философия истории: вчера и сегодня / Кукарцева М. А. // Полигнозис. – 2009. – № 3 (36). – С.62-71.
5. Филатов В. П. Аналитическая философия, https://www.ff-rggu.ru/spf_subdomain/prepod/filatov_v_p/analit_fil/

Питання для самоконтролю:

1. Що таке аналітична філософія?
2. Хто стояв на початку аналітичної філософії?

3. Які етапи розвитку аналітичного типу філософствування можна виділити? Назвіть представників на кожному з етапів.
4. Які основні принципи аналітичної філософії?
5. Як аналітична філософія вплинула на розвиток філософії історії?
6. Що таке субстантивна філософія історія?
7. Що таке аналітична філософія історія?
8. Хто такий Карл Гемпель і що він зробив для становлення аналітичної філософії історії?
9. Хто критикував концепцію К. Гемпеля?

План семінарського заняття на тему:

«Філософія мови та аналітичний підхід в філософії історії»

1. Аналітична філософія: періодизація, методологія.
2. Субстантивна філософія історії та критична філософія історії.
3. «Функція загальних законів в історії» Карла Гемпеля.
4. Критика гемпелєвської моделі.

ТЕМА 2. КОНЦЕПЦІЯ АРТУРА ДАНТО: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ, ПІДХІД, МЕТОДОЛОГІЯ

Для опанування цієї теми треба проаналізувати причини кризису субстантивної філософії історії та революційний жест Данто у переведенні філософії історії в поле аналізу текстів.

Структура теми:

1. Критика субстантивної філософії історії: описова і пояснювальна теорії.

2. Три аргументи проти можливості висловлювання істинних тверджень про минуле.

3. Нарративне речення як базова одиниця історичного оповідання.

4. Поняття «Ідеального хроніста» у Данто.

5. Вплив поглядів Артура Данто на розвиток нарративної філософії історії в цілому.

Критика субстантивної філософії історії: описова і пояснювальна теорії

Важливий внесок в розвиток аналітичної філософії історії було зроблено американським філософом Артуром Данто. В 1965 році він опублікував свою роботу «Аналітична філософія історії», в якій виклав основні положення своєї концепції. Так, свою роботу він починає з пояснення того, що є головним завданням філософії – аналіз способів роздумів і висловлювань про світ, а не самі роздуми про нього.

Всю філософію історії Данто ділить на субстантивну і аналітичну. Філософ-субстантивіст описує те, що сталося в минулому. Але, за А. Данто, в описі історичного минулого спостерігається величезна кількість білих плям. Дослідник виділяє два види теорій в рамках субстантивної філософії історії – описову і пояснювальну. Описова теорія прагне описати структуру історичних подій, щоб надалі використовувати її при роботі з майбутнім. Пояснювальна ж теорія займається тлумаченням подібної структури.

Але завдання філософа історії набагато ширше: історики займаються вивченням минулого, а філософ історії має справу з усією історією, з часом в цілому. Кожна історична подія наділяється тим чи іншим значенням для історичного процесу в цілому, але зробити це (наділити значенням) ми можемо лише ретроспективно. В такому випадку філософ історії працює з цілісністю історії, що охоплює усі пласти часу – минуле, сьогодення і майбутнє. Концепція субстантивної філософії історії суперечить цьому, оскільки її представники прагнуть одразу ж оцінити значимість подій.

Виходом з такої заплутаної ситуації являється аналітична філософія історія, мета якої в тому, щоб зробити ясним і зрозумілим спосіб узгодження історичних подій. Встановлення кордону між минулим і майбутнім, за Данто, є головним завданням аналітичної філософії історії.

Три аргументи проти можливості висловлювання істинних тверджень про минуле

Мінімальну задачу історика Данто бачить в правдивому описі подій минулого. Але тут же задається питанням щодо можливості такого опису. Дослідник пропонує три аргументи проти можливості висловлювання істинних тверджень про минуле. По-перше, ми не можемо перевірити правдивість минулого емпіричним шляхом, тому будь-яке твердження про минуле позбавлене значення. По-друге, неможливо бути впевненим, що якась подія реально мала місце бути, тому можливо скептичне ставлення до усіх тверджень. По-третє, кожен історик має свої власні мотиви, які спонукають його досліджувати ту чи іншу подію, наділяючи більшим значенням щось одне.

Аналізу та розбору кожного аргументу А. Данто відводить в своїй роботі по окремому розділу. Ми не будемо зупинятися на розборі кожного аргументу.

Після спростування основних аргументів на користь неможливості висловлювання істинних тверджень про минуле, Данто задається новим питанням – наскільки можливий успіх історика в цій справі. На його думку, перед істориком стоїть складніше завдання, ніж створення опису – це інтерпретація минулого.

Нарративне речення як базова одиниця історичного оповідання

Для Данто історія представляється одним цілим, її не можна ділити на окремо хроніку і окремо історію, і в ній немає нічого такого, що можна було б назвати тільки описом.

Головна відмінність історії, за дослідником, – це наратив як основна форма історіографії: історія має розповідати історії. На думку Данто, будь-яке оповідання ґрунтується на історичних та концептуальних свідченнях, а також на «історичній уяві». Данто вважає, що без розповіді неможливо розглядати історичні факти як свідчення. Концептуальні ж джерела виступають в оповіданні як сучасні і позачасові.

Базовою одиницею історичного оповідання для Данто виступає нарративне речення. Воно існує завжди в парі з іншими реченнями, які відносяться до подій, описаних пізніше по відношенню до перших. При цьому для формулювання нарративного речення дуже важливо

знання історика про те, що відбувалося після подій, описаних в цьому реченні.

Поняття «Ідеального хроніста» у Данто

Для кращого пояснення ролі нарративних речень, Данто вводить поняття Ідеального хроніста, якому стає відомо про подію в той же момент, як тільки вона сталася (навіть якщо вона сталася в свідомості людей). Він створює Ідеальну хроніку, якої прагнуть досягти історики в своїх описах. Але на практиці така Ідеальна хроніка обмежена незнанням того, що станеться після описуваної ними події, оскільки Ідеальний хроніст не володіє знанням майбутнього. Оповідання, створене Ідеальним хроністом, не має ні початку, ні кінця, а нарративне речення для нього неможливо. Вся правда про подію відкривається лише з часом, набагато пізніше самої події, і цю правду можуть розповісти тільки історики. Що стосується нарративних речень, то в них одночасно присутнє минуле (сама подія), майбутнє (оцінка цієї події) і сьогодення (позиція оповідача).

Вплив поглядів Артура Данто на розвиток нарративної філософії історії в цілому

Своїм дослідженням логіки історичної наративної Артур Данто вперше зробив історичну наративну самотійним об'єктом дослідження. Його припущення, що нарратив (як особлива форма історичного пояснення) є центральною проблемою філософії історії, було сприйнято і розвинено в подальшому Гейденом Вайтом і Франкліном Анкерсмітом.

Американський історик Гейден Вайт бачить завдання історика кінця ХХ століття в «переуявленні» історії, яке неможливо без уяви (навіть з урахуванням ілюзій і оман). Вайт обґрунтовує цю думку тим, що історичний факт не може бути надано історичному сам по собі, він конструюється їм. Він підкреслює, що «факт» – це подія, що піддалася опису, і яка залишається лише мовним явищем. Ці два поняття відносяться до різних дійсностей: подія – до минулого як такого, а факт – до порядку дискурсу (історичної дійсності). Історик, по суті, пояснює і інтерпретує вже піддані опису події, тобто

займається дослідженням не минулого, а текстів, в яких це минуле описано.

Конструюючи історичну реальність, історик неминуче повинен розповісти історію – здійснити нарративну процедуру. Г. Вайт виділяє три рівні нарративу, на яких може бути досягнутий «ефект пояснення». Це рівні формального докази (модуси формізму, органіцизму, механіцизму і контекстуалізму), побудови сюжету (архетипи роману, комедії, трагедії та сатири) і ідеологічного підтексту (тактики анархізму, консерватизму, радикалізму, лібералізму). Комбінація цих типів становить, згідно з Вайтом, історіографічний стиль історика або філософа історії. Дослідивши з цієї точки зору твори чотирьох філософів (Гегеля, Маркса, Ніцше і Кроче) і чотирьох істориків XIX століття (Мішле, Ранке, Токвіля, Буркхардта), Вайт виділяє «чотири головні модуси історичної свідомості» – метафору, синекдоху, метонімію і іронію. За допомогою тропів, вважає Вайт, ми можемо визначити домінуючий тип історичної свідомості в конкретну епоху, а також індивідуальні риси особистостей істориків і філософів, роботи яких ми аналізуємо. Він вважає, що виявлення тропологічного модусу і відповідного йому рівня нарративу, становить «метаісторичну» основу будь-якого історичного твору, і без використання цих категорій історик не може інтерпретувати історичний документ.

Список рекомендованих джерел та літератури за темою:

1. Данто А. С. Аналитическая философия истории / Артур С. Данто; пер. с англ. А. Л. Никифорова и О. В. Гавришиной. – М.: Идея-Пресс, 2002. – 292 с.
2. Кукарцева М. А. Хейден Уайт и практика исторических исследований XX века [Текст] / Кукарцева М. А. // Диалог со временем. – 2008. – Вып. 24. – С. 6-35.
3. Топольский Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної на рації / Єжи Топольський; пер. з польської Н. Гончаренко. – Київ: К.І.С., 2012. – 400 с.
4. Уайт Х. Метаистория: Историческое воображение в Европе XIX века / Хейден Уайт; пер. с англ. под ред. Е. Г. Трубиной и В. В. Харитоновой. - Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2002. - 528 с.

Питання для самоконтролю:

1. В чому основне завдання філософа історії за Артуром Данто?
2. Чому субстантивна філософія історії неможлива?
3. Які три аргументи проти можливості висловлювання істинних тверджень про минуле наводить Артур Данто у своїй роботі?
4. Що таке наррація?
5. Що мається на увазі під поняттям «Ідеальний хроніст»?
6. На кого вплинули погляди Артура Данто щодо історії як нарративу?
7. Теорія тропів Гейдена Вайта.

План семінарського заняття на тему:

«Концепція Артура Данто: основні поняття, підхід, методологія»

1. Критика субстантивної філософії історії: описова і пояснювальна теорії.
2. Три аргументи проти можливості висловлювання істинних тверджень про минуле.
3. Нарративне речення як базова одиниця історичного оповідання.
4. Поняття «Ідеального хроніста» у Данто.
5. Вплив поглядів Артура Данто на розвиток нарративної філософії історії в цілому.

ТЕМА 3. ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ ТА МИСТЕЦТВО: РОЗШИРЕННЯ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ПОЛЯ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ

Структура теми:

1. *Постмодернізм як «ігри інтерпретаторів» та «інтелектуальний плюралізм».*
2. *Концепція постмодернізму Жана-Франсуа Ліотара і Жана Бодрійяра.*
3. *Різомне бачення історичного процесу.*
4. *Франклін Анкерсміт і категорія «історичного досвіду».*
5. *Концепція «нового історизму». Неконвенційна історія (Ева Доманська).*

Постмодернізм як «ігри інтерпретаторів» та «інтелектуальний плюралізм»

Виникнення постмодернізму прийнято відносити до кінця 70-х років ХХ століття і розглядати його як антитезу модернізму, який ґрунтувався на цінностях і ідеалах епохи Просвітництва. Базою формування нового типу філософування послужили такі філософські течії як екзистенціалізм, психоаналіз, герменевтика, некласична філософія науки, аналітична філософія і, як її наслідок, лінгвістичний поворот у мисленні.

Спочатку поняття «постмодерн» виникає як позначення післявоєнної літератури в США. Так, Леслі Фідлер у своїй статті «Перетинайте кордони, засинайте рови» (1969) протиставляє сучасне мистецтво мистецтву модерну, яке, на його думку, перебуває в глибокій кризі. Його концепція являє собою три важливі позиції: по-перше, необхідно «стирання кордонів» між «масовістю» і «елітарністю», що ліквідує прірву між художником і публікою і розширить можливості літератури; по-друге, знищення кордону між чудесним і ймовірним («казкові королі» не менш реальні, ніж «бухгалтерські книги»), що з часом перетворилася на тезу про множинність світів, про віртуальну реальність; по-третє, художник виконує функцію «подвійного агента» – в «масовому» він представляє «елітарне» (і навпаки), в «ймовірному» – «чудове», він завжди знаходиться на периферії, його свідомість в якійсь мірі шизофренічна.

Так, постмодерним вважався твір з плюралізмом мов, моделей і методів. Згодом поняття «постмодерн» втілилось в соціологію і досягло повного свого розкриття в філософії. Дуже вдало суть постмодернізму відображено в заклику «Граї в ігри інтерпретаторів, забавляйся інтелектуальним плюралізмом. Істина – міф, тобі – все дозволено».

Концепція постмодернізму Жана-Франсуа Ліотара і Жана Бодрійяра

Прийшовши на зміну новоєвропейської картини світу постмодернізм тісно пов'язаний з падінням ідеологічних,

національних, релігійних бар'єрів, з часом створення інформаційного суспільства і універсальних комунікацій. Французький філософ Жан Франсуа Ліотар визначив постмодернізм як «недовіру щодо метанарративів», які легітимують важливі соціальні інституції. Як приклади метанарративів Ліотар наводить розповідь про прогрес наукового знання, розповідь про взаємозв'язок ідеї прогресу і формування нації, і марксизм як апофеоз цих розповідей. Критика Ліотара спрямована на руйнування фундаментальної цілісності минулого, наслідком чого стає фрагментація і множинність сучасного світу. Таким чином, лейтмотивом постмодернізму стає відмова від установок (метанарративів), які задають загальний вектор розвитку суспільства в той чи інший час, відмова від ідеї прогресу.

Ще одним теоретиком постмодернізму є французький філософ Жан Бодрійяр. У роботі «Симуляції» він доводить, що претензія соціологів на вивчення суспільства в протиположному або економічному в даний час вже не має сенсу. Для Бодрійяра, соціальне в сучасному світі не існує в якості об'єктивної реальності, яка чекає на вивчення її соціологами. Філософ вважає, що суспільство відходить від стану, заснованого на виробництві. Важливе місце покупки та продажу матеріальних товарів та послуг тепер займає продаж і покупка знаків і іміджів. Філософ називає все це симулякрами – це імідж того, що не існує і ніколи не існувало.

Сучасна епоха для Бодрійяра – ера гіперреальності – надбудова визначає базис, праця не виробляє, а соціалізує, представницькі органи влади нікого не представляють. Сучасну епоху характеризує відчуття втрати реальності. Останнім bastionом реальності стає смерть. Але в цьому випадку смерть виступає не сама по собі, а як фантазм (подання). У мистецтві Бодрійяр бачить критичну і терапевтичну функції по поверненню реальності.

Різомне бачення історичного процесу

Постмодернізм відмовляється від універсальної історичної конструкції, яка вибудовує історію людства в струнку і послідовну лінійну схему. Історичний процес починає розглядатися як «різома».

В історії тепер реальні тільки фрагменти, події, більше не існує єдиного історичного процесу, властивого «деревній» культурі.

Французькі філософи Жиль Дельоз і Фелікс Гваттарі сучасну культуру представляють як «культуру кореневища» – різому, яка не має єдиного кореня, може бути одночасно повсюди, прикріплюючись к будь-якому місцю у будь-який час. Вона непередбачувана і має нескінченну структуру. Традиційне бачення культури («деревна культура») – це дерево з чітким стрижнем і з численними відгалуженнями.

Логіка дерева є логікою кальки (копіювання) і нескінченної репродукції (відтворення). Все інше є різомою-картою, а не калькою. На відміну від кальки, яка чітко відтворює те, що бачить, карта конструює цю даність, «вона сама створює частину різими». Карта завжди відкрита і постійно трансформується у щось інше. На думку авторів теорії, образ карти є однією з головних характеристик різими: вона «відповідає карті, яка має бути продукувата, сконструйована і завжди демонтуєма», вона ніколи не закінчується, а завжди в середині, в «між-бутті». На противагу кальці, яка відсилає до «того ж самого», карта дуже різноманітна, це свого роду перформанс. Тому Дельоз і Гваттарі наполягають на перенесенні кальки на карту.

Франклін Анкерсміт і категорія «історичного досвіду»

«Теорія історії про історію, що біжить від метанарративів» – так охарактеризував Франклін Анкерсміт постмодернізм в філософії історії. Але головним внеском постмодерністської філософії історії Анкерсміт вважає падіння меж між мовою і світом – нічого не існує поза текстом. В такому випадку важливими стають історична репрезентація і історичний досвід.

Дослідник вважає, що історичний досвід – це відображення нашого ставлення до минулого. При цьому важливе місце в цьому займає ностальгія, як найбільш справжній досвід минулого. На відміну від історичного досвіду, який прагне володіти тими ж досвідченими знаннями, що належать минулому, ностальгічний досвід минулого стоїть на позиціях недосяжності минулого і поважає

відстань між минулим і сьогоденням, що є важливим моментом для можливості існування історичного досвіду.

У найбільш концептуальному вигляді теорія історичного досвіду Франка Анкерсмита представлена в його роботі «Піднесений історичний досвід». Історичний досвід тут наділяється поняттям «піднесеного», а ностальгія стає однією з ключових характеристик цього досвіду. У цій роботі дослідником знову підкреслюється, що піднесений історичний досвід не прагне отримати знання (тобто не носить епістемологічний характер), а є досвідом, який змінює нас самих, тобто має онтологічний характер.

Концепція «нового історизму». Неконвенційна історія (Ева Доманська)

Під «новим історизмом» розуміють новий напрямок початку 90-х рр. ХХ століття, що оформився в теорії літератури і являє собою культурно-історичний напрямок, який знаходиться в опозиції аісторичній постструктуралістській деконструкції. Засновником напрямку вважають американського філолога Стівена Грінבלата, який у 1982 році при аналізі п'єс Шекспіра почав застосовувати нові методи роботи з текстом.

Новий історизм був названий «новим», щоб відрізнитися від історизму ХІХ століття. Чіткого ж визначення даного поняття не було вироблено. Так, наприклад, згідно з американським істориком Адамом Веєсером¹, у нового історизму не може бути вироблено теорію, оскільки цей напрям займає положення між літературою та історією і постійно знаходиться в динаміці. Відомий філолог та історик Олександр Маркович Еткінд при визначенні «нового історизму» виходить з того, що до цього напрямку не відноситься – це не соціальна історія і не семіотика. Це історія людей і текстів в їх взаємозв'язку.

Переосмислення кожної історичної події в літературному тексті – ось мета нового напрямку. При цьому новий історизм шукає і тексти відображення автором проблем його часу. В якості методології нового напрямку виділяють інтертекстуальний аналіз, дискурсивний

¹ Harold Aram Veeseer, «The New Historicism»

аналіз і біографічний аналіз. У тексті зберігаються свідчення (сліди) минулого, які стають доступними тільки завдяки інтертекстуальності аналізу різних інтерпретацій цих слідів. Дискурсивний аналіз закликає вийти за рамки жанру і реконструювати минуле, як єдиний текст. Стає важлива індивідуальність автора, який створив текст, більш того, «новий історизм» підкреслює взаємозв'язок ідей автора і його життя.

Головна заслуга «нового історизму» в тому, що він зумів підкреслити потребу суспільства в оповіданнях. Таким чином, владу над суспільством має той, хто володіє текстом і може розповісти історію - інтерпретатор. Як тільки текст прочитано, він стає суб'єктом історії. Будь-яка історія є історія читання одним письменником інших письменників – своїх попередників. Відмінність історичної прози, написаної письменником, і історичної прози, написаної істориком, на думку Еткінда, складається тільки в наявності (або відсутності) посилань на використані джерела.

Такі напрямки, які «новий історизм», дослідниця Ева Доманська відносить до так званої неконвенційної історії, яка протиставляється конвенційній (академічній) історії. Вона визначає її наступним чином: «це історія, яка шанує суб'єктивізм, у нарративі ламає причинно-наслідковий порядок, із підозрою ставиться до поняття істини, експериментує зі способами представлення та використовує різні способи передавання інформації, серед яких писані тексти є лише одним із можливих варіантів». Дослідниця бачить неконвенційну історію як авангардний «повстанський» напрям в рамках конвенційної історії. Цей напрямок включає в себе постколоніальні дослідження, різні етнічні студії, гендерні дослідження, дослідження сексуальних меншин, тварин і т. д. – все те важливе, що довгий час залишалося за лаштунками досліджень і вважалося пустощами і не вартим уваги дослідника.

Список рекомендованих джерел та літератури за темою:

1. Анкерсмит Ф. Р. Возвышенный исторический опыт / Франклин Рудольф Анкерсмит; пер. с англ. А. А. Олейникова. – М.: Издательство-Европы, 2007. – 612 с.

2. Доманска Э. Философия истории после постмодернизма / Эва Доманска; пер. с англ. М. А. Кукарцевой. – М.: Канон⁺, 2010. – 400 с.
3. Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле / Ева Доманська; пер. з польської В. Склокіна. – Київ: Ніка-Центр, 2012. – 264 с.
4. Курицын В. Н. Русский литературный постмодернизм / Вячеслав Николаевич Курицын. – М.: ОГИ, 2000. – 286 с.
5. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна/ Жан Франсуа Лиотар; пер. с фр. Н. А. Шматко. – Спб.: Алетейя, 1998. – 160 с.
6. Эткинд А. М. Новый историзм, русская версия / Эткинд А. М. // Независимый филологический журнал (НЛО), <http://magazines.russ.ru/nlo/2001/47/edkin.html>.

Питання для самоконтролю

1. Що таке постмодернізм?
2. До чого закликає постмодернізм?
3. В чому суть концепції постмодернізма Ліотара?
4. Що таке симулякр?
5. Що таке різоме? Її відношення до філософії історії?
6. Як історичний досвід допомагає у дослідженні історичного минулого?
7. Що таке «новий історизм»?
8. Основні положення «нового історизму».
9. Що входить до поняття неконвенційної філософії історії?

План семінарського заняття на тему:

«Філософія історії та мистецтво: розширення методологічного поля філософії історії»

1. Постмодернізм як «ігри інтерпретаторів» та «інтелектуальний плюралізм».
2. Концепція постмодернізму Жана-Франсуа Ліотара і Жана Бодріяра.
3. Різомне бачення історичного процесу.
4. «Метаісторія» Гейдена Вайта.
5. Франклін Анкерсміт і категорія «історичного досвіду».
6. Концепція «нового історизму».
7. Неконвенційна історія (Єва Доманська).

ТЕМА 4. ДОСЛІДЖЕННЯ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В КОМЕРЦІЙНОМУ СЕГМЕНТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

В межах цієї теми здобувач має опанувати сучасні напрями філософських досліджень, зокрема досліджень комерційного використання пам'яті.

Структура теми:

- 1. Експлуатація історичної пам'яті в туристичному бізнесі («одеський міф» тощо).*
- 2. Ресторани як «підприємства пам'яті».*
- 3. Комеморація в віртуальному просторі.*
- 4. Неконвенційні поля репрезентації пам'яті.*

Експлуатація історичної пам'яті в туристичному бізнесі («одеський міф» тощо)

Місто, як правило, породжує не тільки власну історію, але й міфи, що оформлюють міську ідентичність та створюють певні емоційно-сенсові образи міста, побаченого ззовні: Париж як місто кохання, Іваново як місто наречених, Нью-Йорк як всесвітній melting pot. Інколи міфологія стає настільки потужною, що місцеві жителі готові її зненавидіти, бо за нею людина ззовні ніколи не побачить справжнього міста та буде шукати виключно знайомих образів-кліше. Саме до таких міст, зовнішня міфологія яких є потужнішою за наявний месидж самого міста, належить Одеса. Місто переживало нечувані злети та трагічні падіння, його місце в світі кардинально змінювалось, але створений колись міський міф якимось чином продовжує існувати. Звісно, коли реальність не відповідає міфологізованому очікуванню, сенс міфу не може ані повторюватись, ані набувати нових рис, він поступово втрачає свої елементи разом з механізмами їх інтерпретації, що вже нерелевантні для сучасності. Тоді міф поступово створює «осад», який продовжує функціонувати у просторі культури та живе самотійним життям.

Вивчаючи міські міфи, дослідники звертаються до історичних подій, що синхронізують певне місто зі світовою історією та до культурного архіву (літератури, кіно, архітектури тощо), що

репрезентує прикмети саме цього міста. Одеса має колосальний культурний архів, до якого природньо торкнутись в пошуках змісту та коренів місцевого міфу. В інтерпретації міфу Одеси таким шляхом йшли такі дослідники як Я. Гінріхс, П. Херліхе, Ч. Кінг та інші. Постає запитання: наскільки славетна історія та велика література можуть вплинути на сучасне сприйняття міста? Щоб відкластися в пересічній свідомості, висока культура проходить інтерпретативні фільтри кінематографу та різного роду цитування, аж до анекдотів. Не обов'язково читати Бабеля, щоб знати фразу «Беня знає за облаву». Багато фраз та образів кочують у просторі культури цілком самостійно. Цей процес можна означити як седиментацію, тобто створення того культурного «осаду», який дає можливість впізнати образ та розгорнути його в певний сюжет. Міський міф, таким чином, є продуктом процесу седиментації і формування у колективній пам'яті зрозумілої наративної конструкції.

Одним зі способів прокреслити контури міського міфу є його комерційне використання. Людина купує те, що вона впізнає та що вважає привабливим. Тому продуктивно спробувати відчитати змісти міфу Одеси в так званих «підприємствах пам'яті», тобто в тематичних ресторанах, націлених відповідати запитам на занурення в певну атмосферу. Для вивчення результатів седиментації культурних месиджів (тобто тіла міського міфу) тематичні ресторани – один з найкращих об'єктів в силу їх питомої інтерактивності (адже це не тільки задум ресторатора, але й бажання публіки, бо успіх закладу свідчить про наявність попиту на доторк саме до цього набору сенсів). До тематичного ресторану йдуть не тільки поїсти та випити, а саме заради гри, насолоди перевтілення чи проникнення в те, чого бракує у повсякденні.

Ресторани як «підприємства пам'яті»

Тематичні ресторани потрапляють в поле уваги дослідників під різними кутами зору. За словами Елеонори Нарвселіус, феномен так званих «підприємств пам'яті», що поєднують «пошук прибутку з мистецькими інноваціями, культурним активізмом та політичною інтуїцією», надає можливість виявити ті аспекти розвитку історичної

свідомості, що залишаються прихованими при розгляді офіційної стратегії пам'ятання. Для нашої оптики дослідження важливими є міркування Астрід Ерль про «мандри» як спосіб існування колективних пам'ятей. Мандруючи різними просторами, один і той самий сюжет залишає по дорозі різні сліди. Усі форми людського пам'ятання виникають в соціокультурних контекстах, у рамках, створених «людиною символічною», отже виявлення символів, які втілюють певний сюжет, уможлиблює нам начерк «шляхів мандрування» певного сюжету. Використання методу так званої мультиситуативної етнографії (multi-sited ethnography), описаного Полем Базу, надає шанс включити аналіз підприємств пам'яті в поле краєвидів пам'яті (memory scapes). За аналогією з поняттям «landscape», що складається з об'єктів різної природи, «memoryscape» теж включає розмаїті форми мнемонічних феноменів – від індивідуальних спогадів до транснаціональних.

Комеморація у віртуальному просторі

Простір нашого повсякдення розривається бійками щодо пам'ятних знаків та монументів. Розмітка обжитого простору знаками минулого позначає глибину колективних уявлень про власну ідентичність. Але сучасна людина має й віртуальний вимір свого існування. Здається, що віртуальний простір «не є реальним», отже соціальні звички на кшталт спільного пам'ятання там не працюють. Але, насправді, ще як працюють.

Це нові форми існування соціальних контактів. Нові форми соціального. Легше за все сказати щось банальне на кшталт «все це ескапізм» чи «треба спілкуватися в реальному житті», чи «такі проєкти, як Ева-сторіз, роблять для того, щоб нове покоління, яке вміє тільки картинки дивитись, хоть щось могло пізнавати».

Пропоную придивитись до практик, які не можна пояснити чимось з переліченого. Віртуальний простір є простором комунікацій суто соціальних. Це не простір ескапізму, це простір саме комунікації.

Хочу звернути увагу на два моменти присутності комеморативних практик у віртуальному світі. Звернуся до прикладу онлайн-ігор. Онлайн-ігри створюють навкруг себе великі ком'юнітіз,

що об'єднують людей, які проводять частину життя в грі. Якщо йдеться про ігри з історичною складовою, ком'юніті подекуди стає й освітнім майданчиком, бо спільнота ділиться знанням, реалізуючи принцип так званої культури Web 2.0 – many for many. Це парадоксальним чином поєднується з гострою потребою присутності в просторі гри точної копії фрагментів реального світу (будівель, міських кварталів, тощо). Дозволю собі припустити, що це саме прояв потребності вивчати світ, але за допомогою інших інструментів, що не існують в офф-лайн світі. Коли ми вивчаємо історію архітектури, наприклад, ми переважно користуємось не прямим досвідом, а книжками, альбомами, зображеннями. Чим гіршою є онлайн-гра за енциклопедію? В обох випадках перед нами – копія. В онлайн-грі вона більш реальна, бо тривимірна, створює ефект присутності. Згадаємо хоча б нашумілий випадок після пожежу Нотр-Дам – швидко пробігла чутка, що відновлювати пам'ятник будуть за розробками гри Assasins Creed. Виявилось, що дизайнерка побачила Нотр Дам вже після виходу гри.

Ще один приклад комеморації в віртуальному просторі – проєкт «Ева-сторіз» – інстаграм-проєкт, що створює вигадану інстаграм-історію дівчини, яка насправді вела щоденник та загинула в Голокості. Автори проєкту уявили, в яку форму цей щоденник міг би вилитись, якщо б у Єви був інстаграм. Проєкт приватний. Конкретна людина його прописала та реалізувала. На власні гроші. В одних проєкт викликав захоплення новою мовою. В інших – обурення.

«Ева-сторіз» трактують як доступний спосіб розповідати щось для так званих міленіалів, нібито вони нічого окрім гаджету не розуміють, отже треба щось простеньке та їм, вбогим, доступне. Нинішнє покоління не вміє читати, треба їм хоча в картинках. В музеї вони не ходять, так давайте їм в інстаграмі, там вони можуть щось побачити. Це примитивізація.

Коли говоримо про твори про Голокост, встає проблема репрезентації. Неможливості репрезентувати досвід, якій ми не пережили. Спроба сказати – ми створили реальність Голокосту – буде

брехнею від початку. Навіть свідок каже – я не можу відтворити в собі відчуття Аушвіцу, коли приїжджаю сюди як турист.

Якщо б ми якось віднайшли спосіб репрезентації реальності Голокосту, той, хто це побачить, може вмерти. Має досвід тільки той, хто не пережив – це від Прімо Леві до Агамбена. Той, хто немає досвіду, може тільки сказати – я не розумію, не розумію ось так, я можу поділитись своїми відчуттями від того, що я переживаю.

Говорячи про «Ева-сторіз», маємо зауважити саме цей момент небуквальної подачі. Це не фільм про Голокост, який виклали в інстаграм. Це неможлива історія. Смартфонів не могло бути в часи Голокосту. Історія підкреслено фантазійна. Такого не було та не могло бути. При цьому розповідь реальна. Ми про це знаємо. Неможлива історія з реальним меседжем, яка відсилає водночас до минулого, яке точно було, й до нашого повсякдення. Нам не брешуть про дівчинку зі смартфоном. Нас запрошують до спільної розмови саме з точки зору сьогодення. Фантазійність проєкту знімає захисні бар'єри. Ми знаємо, що це фантазія та не опираємось. Але реальність контенту входить в простір без захисту, в простір, який ми впізнаємо як свій.

Унікальність події Голокосту є загальним місцем післявоєнного європейського проєкту. Унікальність у місці в європейській історії – саме Голокост змусив створити той проєкт, в якому це не мало повторитись завдяки створенню цілої низки інструментів – створення ООН, міжнародної системи прав людини тощо. Щоб не виникло спокуси повернутися до довоєнних принципів політичного орієнтування, було наголошено саме на унікальності події. На момент після закінчення Другої світової цього здавалося достатньо, щоб подібні жахи не повторилися. Наголос на унікальності при цьому зіграв з пам'яттю про Голокост злий жарт – всяка спроба порівняння з іншими геноцидами сприймається як розмивання сенсу. В академічній сфері було створено окремий напрямок Голокост стадіз. Було створено певний бабл – про це говорить Йорн Рюзен дуже ретельно. В цьому баблі знання про Голокост існує як щось окреме, є спеціальні люди, які цим займаються, є спеціалісти на захисті сенсів.

Щоб зустрітися з реальністю Голокосту, треба прийти в спеціальне місце, де спеціальні люди покажуть тобі знання, яке є під охороною. Розмова про Голокост не може бути буденною, бо це унікальне. Для розмови про Голокост треба йти в спеціально відведене місце. Коли це унікальне – воно є неповторним, завершеним у часі, відділеним від нас надійним муром. Я не маю до цього жодного відношення. Воно не є частиною мого повсякдення. Тому цілком справедливі переживання тих, хто каже про те, що досвід Голокосту є чужим, сучасна людина не прагне його досягнути. Навіщо досягати те, що є унікальним та не може повторитися саме тому, що воно унікальне?

Саме нездатність вписати думку про голокост в буденність є проблемою пам'ятання Голокосту. Буденність заспокоює. Поки існує наше звичне життя, працює улюблена кафешка, в кіно прем'єра, колега поїхав у відпустку, в мене такий славний котик – нічого реально жахливого не відбувається. Наша буденність – наш захист. Голокост же – це суцільний жах, тоді ж не було нормального життя – як можна нормально жити, коли таке відбувається. Вбудовування розповіді про Голокост в інстаграм – це певний інструмент «баналізації» досвіду Голокосту, який полягає у відкритті жахливого – поки я вважаю, що все норм, бо можливі відпустки, кіно, пікніки, котики в стрічці – нічого насправді жахливого поряд зі мною відбуватися не може. Тому Ева-сторіз – це не спрощена історія для міленіалів, які нічого не можуть, як тицяти на кнопки. Це про досвід буденного життя, в якому може відбуватися щось насправді жахливе.

Неконвенційні поля репрезентації пам'яті

Проробка» минулого є одною з перманентно актуальних тем останніх декількох десятиліть. Описання феномену колективної пам'яті М. Гальбваксом зробило можливим аналіз колективних уявлень про минуле, що є інструментом творення ідентичності. Після Другої світової війни одною з ключових тем гуманітаристики стає поняття «проробки» минулого: як пам'ятати ці кошмари так, щоб вони не мали можливість повторитись. Людство зробило декілька серйозних кроків для створення інструментів комеморації, кожен з

яких мав свою плюси та мінуси. Особливо цікавий такий прийом комеморації Голокосту, як використання позірно сміхових інструментів в розповіді про Катастрофу. Класичним прикладом такої стратегії є комікс Арта Шпігельмана «Маус» (Maus), що входив у світ поступово протягом тринадцяти років в журналі RAW. Перші шість частин були опубліковані окремо в 1985 році та були номіновані на National Book Critics Circle Award, а в 1992 р. «Маус» отримав Пулітцерівську премію.

Що може бути більш далеким від репрезентації трагедії, ніж комікс, несерйозний жанр, створений для розваги? «Маус» є реперною точкою не тільки в історії проробки минулого, але й в історії коміксів, які великою мірою в контексті діяльності Шпігельмана увійшли до респектабельного мистецтва під іменем «графічного роману». Це саме роман, що пишеться, а не малюється: Шпігельман робить наголос на тому, що для створення «Мауса» він обрав техніку, що дозволяла б йому відчувати, що він скоріш пише – від обрання паперу (спочатку він обрав звичайний ксероксовий папір) до використання чорнила.

«Маус» не є власне розповіддю про Голокост. Він є розповіддю про те, як Арт Шпігельман формував для себе розуміння досвіду своїх батьків, який став для нього важливим в якійсь момент власного дорослого життя. Нагадаю, що батьки Шпігельмана опинилися в Сполучених Штатах після Другої світової війни, маючи за плечами досвід виживання в Аушвіці. В той момент, коли розгортається дія «Мауса», матері вже не було серед живих – вона вкоротила собі віку. У Арта ніколи не було теплих стосунків з батьком, він не міг втриматись від звинувачень останнього в смерті матері. Але в якийсь момент свого життя, вже маючи власну родину, Арт починає питати батька, як воно було там, в Аушвіці, до Аушвіці. При цьому він переповідає читачеві не тільки розповідь батька, а історію свого розпитування, історію розмов з батьком про Голокост. Ми бачимо декілька шарів руху часу та історії різних людей, що розгортаються в різних десятиліттях та в різних просторах, але зникаються в намаганнях зрозуміти Голокост.

Для Шпігельмана було не просто природньо говорити мовою коміксу. Розповіді про нацистську пропаганду, що порівнювала євреїв з мишами та іншими гризунами, наштовхнули його на думку використовувати образ миші. Для Арта, який народився в Сполучених Штатах, улюбленим супутником дитинства був Міккі Маус, та ті два образи з'єдналися: зобразити євреїв у вигляді мишей виявилось природним. Далі «ролі» розподілилися достатньо легко. Німці в «Маусі» виявилися котами, американці – собаками, поляки – свинями тощо. Варто звернути увагу на назву коміксу – він називається «Maus», що нагадує англійське слово «миша» (mouse), але є скоріш «їдишистським» варіантом впізнаваного слова.

Арт Шпігельман розробив спосіб змикання різних часових пластів, що дозволяє вирватись за межі кола неможливості репрезентації минулого. Нам доступний лише наш власний досвід – і Шпігельман щиро ділиться з читачем своїм досвідом дати собі раду з минулим. Ми не можемо зазирнути в минуле, але можемо надати можливість спогадам іншої людини змінювати конфігурацію нашого обжитого світу. Інструментарій графічного роману виявляється тут дуже дієвим, бо підштовхує читача до миттєвого включення фантазії та відчуття себе супутником того, хто розповідає.

Список рекомендованих джерел та літератури за темою:

1. Адорно Т. Что значит «проработка прошлого» // Неприкосновенный запас. – 2005. - № 2-3 (40-41). [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ado4.html>.
2. Довгополова О. Мандрівний міф міста: репрезентація міфу Одеси у підприємствах пам'яті. Режим доступа: <http://uamoderna.com/demontazh-pamyati/dovhopolova-odesa-myth>.
3. Карлін Дж. Традиційні комікси й радикальне особисте висловлювання // Комікс у музеї сучасного мистецтва / [Обріст Х. У., Крамб Р., Шпігельман А., Карлін Дж., Філоненко Б.]; за редакцією Б. Філоненка. – Харків: IST Publishing, 2018. – С. 87-108.
4. Нарвселіус Е. Аромат пам'яті з присмаком ностальгії: тематичні ресторани в пограниччях Центрально-Східної Європи, <http://uamoderna.com/md/narvselius-thematic-restaurants-cee>.

5. Трубина Е. Г. Феномен вторичного свідельства: между безразличием и «отказом от недоверчивости» // Топос. – 2007. – № 1(15). – С. 105-129.
6. Філоненко Б. Комікс у музеї сучасного мистецтва. Арт Шпігельман проти синдрому Ліхтенштейна // Комікс у музеї сучасного мистецтва / [Обріст Х. У., Крамб Р., Шпігельман А., Карлін Дж., Філоненко Б.]; за редакцією Б. Філоненка. – Харків: IST Publishing, 2018. – С. 61-85.

Питання для самоконтролю

1. Яка взаємодія між містом і міфом?
2. Як можна «прочитати» місто?
3. Чому ресторани – це «підприємства пам'яті»?
4. Чи можлива комеморація в віртуальному просторі?
5. Про що проєкт «Ева-сторіз»?
6. Як можливо репрезентувати тему Голокоста?
7. Про що йдеться в коміксі «Мауса» Шпігельмана?

План семінарського заняття на тему:

«Дослідження репрезентації історичної пам'яті в комерційному сегменті сучасної культури»

1. Ресторани як «підприємства пам'яті».
2. Експлуатація історичної пам'яті в туристичному бізнесі («одеський міф» тощо).
3. Комп'ютерні ігри та кінематограф як оптика бачення колективної пам'яті.

Самостійна робота здобувача

Самостійна робота в рамках курсу «Методологія філософсько-історичного дослідження» заснована на роботі з дослідженнями в сфері «memory studies», а також на написанні есе за обраною темою. На самостійну роботу відведено 82 години курсу за такими блоками:

1. Аналіз нарративістських конструкцій в сучасних медіа

Рекомендовано звернутися до літератури в сфері memory studies (до теми 1, 2, 3), а також взяти до уваги сучасні медіа (реклама, соціальні мережі, інтернет-плеєри, теле- і радіо-канали, блоги, підкасти, відеоблоги, фотосервіси, електронні журнали тощо). Цей тематичний блок включає в себе не тільки теорію, але й практику, адже аспірант має застосувати теоретичні знання на практиці і зрозуміти, яким чином вибудовуються нарративістські конструкції.

Рекомендовані посилання:

<https://hromadske.radio>

<https://www.facebook.com/CityHistoryCultureSociety/>

<http://localhistory.org.ua>

<https://www.instagram.com/eva.stories/>

<http://uamoderna.com>

2. Виявлення нарративних елементів у міському просторі

Завдання цього блоку ще більш практичне. Воно тісно пов'язано з міським простором, місцями пам'яті, архітектонікою нашого міста. Рекомендовано обрати декілька історичних місць (пам'ятники, будівлі, кафе/ресторани з історичною тематикою тощо) в Одесі та виявити в них основний нарратив. Він може бути не очевидним, але він завжди є – міський простір наповнений різноманітними історіями. Завдання аспіранта – віднайти їх. Ця робота знадобиться для написання залікового есе.

3. Написання есе за темою: «Репрезентації історичної пам'яті в сучасній культурі» (на будь-якому прикладі). Дослідження за

першими двома блоками можуть стати гарною базою для написання есе. Тут важливо показати, яким чином історична пам'ять «живе» у сучасній культурі. Вибір прикладів залишається за аспірантом.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Методологія аналітичної філософії
2. Різниця між традиційною (субстантивною) та критичною (аналітичною) філософією історії.
3. Основні положення аналітичної філософії історії Карла Гемпеля. Критика його концепції.
4. Критика субстантивної філософії історії Артуром Данто.
5. Основні положення концепції Артура Данто.
6. Вплив поглядів Артура Данто на розвиток нарративної філософії історії.
7. Постмодернізм. Нове бачення історичного процесу.
8. Історичний процес як різомат. Основні характеристики.
9. Нарративізм Гейдена Вайта.
10. Категорія «піднесеного історичного досвіду» Франкліна Анкерсміта.
11. Основні положення концепції «нового історизму».
12. Неконвенційна історія. Напрямок розвитку, приклади.
13. Варіанти репрезентації історичної пам'яті в сучасній культурі.
14. Сучасні медіа і нарративізм.
15. «Читання» міського простору (на прикладі Одеси).
16. Проблема репрезентації теми Голокоста.
17. Комеморація в віртуальному просторі.
18. Комікс «Мауса» Арта Шпігельмана.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. Данто А. Аналитическая философия истории/ Перевод с английского А. Л. Никифорова и О. В. Гавришиной. – М.: Идея-пресс, 2002.
2. Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 264 с.
3. Доманская Э. Философия истории после постмодернизма. – М.: Канон, 2010. – 400 с.
4. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення. – Львів: Літопис, 2010. – 358 с.
5. Трубина Е. Г. Нарратология: основы, проблемы, перспективы. Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2002. – 104 с.
6. Уайт Х. Метаистория: историческое воображение в Европе XIX века. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2002. – 528 с.

Додаткова

1. Нарвселиус Е. “Зникле” населення й проблеми міської пам’яті в містах Центрально-Східної Європи, <http://uamoderna.com/event/narvselius-vanished-people>.
2. Нарвселиус Е. Аромат пам’яті з присмаком ностальгії: тематичні ресторани в пограниччях Центрально-Східної Європи, <http://uamoderna.com/md/narvselius-thematic-restaurants-see>.
3. Нарвселиус Е. Не тільки ресентимент: німецькі фортифікаційні споруди й культура пам’яті сучасного Калінінграда, <http://uamoderna.com/blog/220-220>.
4. Старовойт І. Кричуша мовчанка: що робити з потворними спогадами прекрасних міст? <http://www.korydor.in.ua/ua/stories/krichushha-movchanka-shho-robiti-z-potvornimi-spogadami-prekrasnih-mist.html>.
5. Трубина Е. . Феномен вторичного свідельства: между безразличием и «отказом от недоверчивости» // Топос, 2007, № 1(15), с. 105-129.

6. Хархун В. Обробка пам'яті про комуністичні часи в новочасних польських музеях, <http://uamoderna.com/demontazh-pamyati/kharkhun-memory-poland>.
7. Хархун В. Війна пам'ятей у музеях комунізму, <http://uamoderna.com/md/memory-wars-muzeum-of-communism>.
8. Шевель О. Чи є вихід? Війни пам'яті у пострадянській Україні в порівняльній перспективі / Україна Модерна <http://uamoderna.com/demontazh-pamyati/shevel-memory-wars>.

Електронні інформаційні ресурси

1. Интернет-журнал об исторической науке и обществе «Гефтер» <http://gefter.ru/journal>
2. Публічна група «Hubs of History» <https://www.facebook.com/groups/1759275200969418/>
3. The journal «History and Theory» <http://www.historyandtheory.org/journal.html>

Навчальне видання

Довгополова Оксана Андріївна

МЕТОДОЛОГІЯ ФІЛОСОФСЬКО-ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

*з вибіркового курсу для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти спеціальності 033 Філософія*

В авторській редакції

Підп. до друку 17.03.2021. Формат 60x84/16.

Ум.-друк. арк. 2,09. Тираж 20 пр.

Зам. № 2229.

**Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова**

Україна, 65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12

Тел.: (048) 723 28 39. E-mail: druk@onu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р. Р 51